

GERALD HUBMANN

Politikától a filológiáig: a Marx–Engels Összkiadás (MEGA)*

1989 történelmi korfordulója a filológiai irányú változás lehetőségét kínálta az addig ideológiai túlsúlyú Marx–Engels kiadások számára. Írásom első részében ezt az utat mutatom be. A második részben megkísérlem felvázolni a Marx–Engels Összkiadás (MEGA) 1990 utáni „filológiai fordulatából” adódó új perspektívákat.

A Marx műveivel és hagyatékával kapcsolatos eljárás nehézségei már közvetlenül halála után jelentkeztek. Példaként szolgál erre *A tőke*, a marxizmus–leninizmus egykori fő műve. Az első kötet, amely a termelési folyamatot elemzi, először 1867-ben jelent meg, második kiadása 1872-ben. Ha azonban felütjük a második kötetet a tőke körforgásáról, akkor szembeszökő 1885 mint megjelenési év. Csak két évvel Marx halála után adta ki Engels. A harmadik kötetet ugyanúgy Engels adta ki 1894-ben. Maga Marx tehát csupán *A tőke* egyetlen kötetét jelentette meg. Továbbá Engelsnek a második kötethez írt előszavában az áll, hogy a Marxtól fennmaradt, „nagy számú, főként töredékes részlet” nagyon megnehezítette a kiadási munkálatokat.¹ Engels a harmadik kötet kapcsán is nagy nehézségekről beszélt az anyaggal kapcsolatban,² ráadásul, mint az a levélváltásukból látható, nem volt tisztában Marx munkájával és gondolataival.³

* A tanulmány eredetileg Annette Sell (szerk.): *Edition – Wandel und Wirkung, Reihe editio, Niemeyer Verlag, Tübingen 2007, 187–201.* jelent meg.

¹ Friedrich ENGELS: Vorwort. In: Karl MARX. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Zweiter Band.* Kiadja: Friedrich Engels. Karl MARX–Friedrich ENGELS: Werke. (A továbbiakban: MEW.) Berlin, 1963. 24. k. 7.

² Csupán egy különösen hézagos, első vázlat állt rendelkezésére „megfogalmazódás közben lejegyzett ötletekkel”, jelzi Engels az Előszóban. Karl MARX: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band.* Szerk.: Friedrich Engels. Hamburg, 1894. (MEGA². II/15. k. 6.)

³ Marx már 1866. február 18-án megírta Engelsnek, hogy *A tőke* kézírata „jelenlegi formájában hatalmas, rajtam kívül senki nem tudja kiadni, még Te sem”. MEW. 31. k. 178. Marx halálát követően Engels nem

Engels a szöveget Marx több, különböző időben keletkezett kéziratából állította össze. Az 1864–1875 közötti időszakból 847 lapnyi anyag maradt meg. *A tőke* harmadik kötetével röviden illusztrálható, miként nézett ki Engels munkája:⁴ az első fejezet első három alpontjához több mint 200 oldalnyi kézirat és három fejezetkezdet állt rendelkezésre. Engels ebből 40 nyomtatott oldalt állított össze. A harmadik kötet fejezeteinek beosztása is Engels műve, a negyedik fejezetet ő maga írta, mert a témához csupán egy címet talált. Kijelenthető: a marxizmus–leninizmus fő műve, *A tőke* mint olyan – egy lezárt és a szerző által elfogadott mű filológiai értelmében – nem létezik. A három kötetből csak egy jött létre Marx munkájaként. Azt, hogy Marx milyen messzire jutott a kidolgozással, különösen a harmadik kötet esetében, amely a kapitalista termelési folyamat egészével foglalkozott – beleértve az összeomlás tételét –, csak a jövőben tudjuk meg, amikor a MEGA² második részében minden Marxtól származó kéziratot teljes mértékben publikálnak. *A tőke* eredetiségének kérdésére később még visszatérek, a következőkben a kiadás-történeti aspektusokkal foglalkozom.

Mi vitte hát Engelst arra, kérdezhetjük, hogy a félig vagy még kevésbé kész marxi kéziratokat a bemutatott módon kompilálja és *A tőke* második és harmadik köteteként kiadja? Tisztelegtelen eljárást nem lehet a szemére vetni, ezt egyértelműen igazolják a MEGA² keretében megjelent szövegkritikai vizsgálatok.⁵ Engels a tizenegy éves (!) kibetűzés és szerkesztési munka során azon fáradozott, hogy a fellelt anyagból a legjobbat alkossa, és azt is figyelembe kell vennünk, hogy nem rendelkezett a modern szövegkritika eszközeivel sem. A kortársak – mint Werner Sombart –, eljárását az eredetihez túlzottan ragaszkodónak tartották, és úgy vélték, hogy a marxi kéziratok „értelem szerinti feldolgozása” megfelelőbb lett volna.⁶ Engels a kötetekhez írott előszavaiban az igaz-

volt biztos benne, vajon a további kötetek kéziratai fennmaradtak-e, mivel Marx előle és családja elől „folyton titkolta munkái állását”. Engels P. L. Lavrovhoz, 1883. április 2. MEW. 36. k. 3.

⁴ A fennmaradt anyagok, a szerkesztési eljárás és Engels szövegváltoztatásainak és szövegbe történő beavatkozásainak részletes bemutatása már megtalálható Karl MARX–Friedrich ENGELS *Manuskripte und redaktionelle Texte zum dritten Buch des „Kapitals“ 1871 bis 1895*. MEGA². II/14. k. 391–431. és 457–489. valamint MEGA². II/15. k. 917–925. Engels munkájára a második kötet kéziratán lásd MEGA². II/12 497–523. és 529–552.

⁵ Uo.

⁶ Sombart ítélete egyértelművé teszi a szövegek eredetiségének a maitól jelentős mértékben különböző kortárs megítélését. Miközben Engels a kéziratokat a „legeredetibb formában” tette közzé, „túlzottan lelkiismeretesen járt el”, és „biztosan kárára [volt] a mű általános jellegének”. Ehelyett arra kellett volna törekednie, hogy a „rendszer alapvonásait kibogozza”, és ha a központi „ötödik rész (hitel- és bankügytan) volt a legkevésbé teljes a kéziratban, úgy nyugodtan összefoglalhatta volna néhány mondatban, a maga teljességében azonban kimaradhatott volna, anélkül hogy ez a rendszernek kárára vált volna”. Werner

sághoz hűen számolt be a hagyaték állapotáról. A válasz a fenti kérdésre inkább a következő: a kötetek közreadását politikai elvárások tették szükségsszerűvé. Ugyanis Marx halála után ellenfelei és barátai istudni akarták, hogy hol maradtak *A tőke* hiányzó kötetei, mi lesz a tudományos szocializmus alapművével.⁷ Hamarosan azt kezdték sejteni, hogy a szöveg egyáltalán nem létezik. *Politikai szempontból* Engelsnek nem maradt más lehetősége, mint rámutatni a kéziratok létezésére, bejelenteni mielőbbi publikálásukat, végül, akármennyire is befejezetlenül, közzétenni azokat,⁸ és – ez járt a legfontosabb következménnyel – egy *lehetőleg kész munka* létét sugallni.⁹ A politikai felhasználás tehát – a népszerűsítés¹⁰ gondolatával összekötve – már Engels esetében is dominálta a marxi hagyaték autentikus feltárásának szándékát. Jóllehet ez kortárs nézőpontból, tekintettel Marx és Engels politikai szándékaira legitim lehetett, de egyúttal felveti *A tőke* szakmai tartalmának és elméleti konzisztenciájának kérdését – egy kérdést, amely Marx számára mindig is nagy jelentőségű volt.¹¹

SOMBART: Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx. *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, 1894/4 555–594. Az idézetek helye 557.

⁷ Nem csak a német szociáldemokraták közt, hanem a tudományos életben, sőt még külföldön is feszülten figyeltek. Achille Loria olasz közgazdász 1883 óta állította, hogy jóllehet Marx bejelentette *A tőke* folytatását, de soha nem tervezte megírását. Erre nézve lásd MEGA². II/14. k., különösen 391–393., 440–443., 482–485. és II/15. k., különösen 930–942.

⁸ Közben Engels a szerkesztés ideje alatt még fokozta is a mindenfelől meglévő, amúgy is nagy várakozást, mind szakmai, mind politikai tekintetben. 1885. április 4-én így ír August Bebelnek *A tőke* harmadik könyvéről: „Egészen kiemelkedően briliáns. A régi közgazdaságtan forradalmasítása valóban hallatlan. Csak ezzel kap elméletünk megingathatlan alapot és válik lehetővé, hogy minden oldalon győztesen küzdjünk.” MEW. 36. k. 293. Sorgénak is kijelentette, hogy a harmadik kötet „mennydörgésként fog hatni, mert az egész kapitalista termelést csak összefüggésében kezeli és az egész polgári közgazdaságtant romba dönti.” 1885. június 3. MEW. 36. k. 324. [Friedrich Adolf Sorge (1828–1906) forradalmár, kommunista. Részt vett a badeni forradalmi harcokban. Emigrációban megalapította az Amerikai Munkások Pártját. Marx és Engels levelezőpartnere. – *A ford.*]

⁹ Engels a harmadik kötet Előszavának bevezető passzusában „Marx fő művének [...] elméleti lezárásaként” dicséri az éppen a nyilvánosságnak átadott munkát – tekintet nélkül a Marx által hátrahagyott anyag „különbösen hézagos” jellegére, amelyről a továbbiakban részletesen be is számol. Így az „V. részhez, mely az egész könyv legkuszább része [...] még egy vázlat sem [maradt fenn], csupán a kidolgozást kezdte meg, ami többször is jegyzetek, megjegyzések, kivonatos anyagok rendezetlen halmába torkollik”. MEGA². II/15. 5–6. és 8.

¹⁰ *A tőkének* a munkás harci eszközüell kell szolgálnia, írja Engels 1886. augusztus 13–14-én Florence Kelley-Wischnewetskynek és „egy sor brosúra kiadását” javasolja, melyek „népszerű módon adnák vissza *A tőke* [tartalmát]”. MEW. 36. k. 504. Ilyen értelemben írt F. A. Sorgénak is, 1887. március 10-én. Uo. 624. [Florence Kelley(-Wischnewetsky), 1859–1932, amerikai szociális és politikai reformer. – *A ford.*]

¹¹ Egyéb politikai céljai dacára Marx nem akarta *A tőkét* politikai harci iratnak tekinteni, hanem olyan műnek, amely kizárólag tudományos érvényességre tart igényt. „Megérted, kedves barátom – írja Engelsnek –,

Az állampártok a következő évtizedekben – egészen 1989-ig – nem hagytak kétséget afelől, hogy *A tőke* töredékesen maradt rendszertervezetere a marxizmus–leninizmus (kidolgozott) fő műveként kell tekinteni. A politikai szándék értelemszerűen nem korlátozódott *A tőke* itt bemutatott esetére, hanem kiterjedt Marx (és Engels) összes munkájára.¹² Mindazonáltal az ideológia elsőbbségét már korán megkérdőjelezték. Az eretnek gondolat David Rjazanové volt (1870–1938), egy orosz tudósé, aki 1907 óta németországi és svájci száműzetésben élt.¹³ Amikor a Kommunista Internacionálé világtalálkozója 1924-ben elhatározta Marx és Engels összes művének kiadását, Rjazanovot, aki már korábban felállította Moszkvában az európai társadalomtörténet átfogó könyvtárát és levéltárát, bízta meg a feladattal. 1917 és 1930 között a Marx–Engels Intézet (MEI) az ő vezetésével több mint 450 000 könyvet és röpiratot valamint 15 000 eredeti dokumentumot és 150 000 fotókópiát – köztük Marx és Engels kéziratairól készült mikrofilmeket – gyűjtött össze. Ezzel egyfelől Rjazanov volt az ideális személy a kiadásra. Másfelől azonban éppen nem ő: Rjazanov tudniillik filológusként egy negyvenkötetes Marx–Engels Összkiadást tervezett, amelyben minden, ami Marxtól és Engelstől megmaradt, történeti-kritikai módon kellett közzétenni.¹⁴ „Feladatunk mindenek előtt az, hogy minden Marx–

a német tudomány diadala, amelyről egy egyszerű német bevallhatja, hogy az semmiképpen sem az ő érdeme, sokkal inkább a *nemzeté*. Ez annál örömtelibb, mert ez a *legbutább* nemzet a nagyvilágon.” [Kiemelések az eredetiben.] 1866 február 20. MEW. 31. k. 183. Marx önértelmezése szerint tehát gazdasági tervezési javaslata a német filozófia és tudomány hagyományai jegyében fogant rendszerelgondolás. Erre utal az is, hogy levele következő passzusaiiban elismerően szól Justus Liebig új kutatásairól és Hegelre történő hivatkozásaira, hogy aztán a következő mondattal fejezze be: „Büszke vagyok a németekre. Kötelességünk, hogy emancipáljuk ezeket a »mély« embereket.” Ilyen értelemben tervezte Marx már régóta, hogy a polgári közgazdasági kategóriák kritikáját teljes egészében a német filozófia módszertanával vigye véghez, mint „a rendszer előadását és annak kritikáját magával az előadással”. Marx Ferdinand Lasallehoz, 1858. február 22. MEGA². III/9. k. 72.

¹² A széles körben jelentkező ideologikus felfogás további példaként szolgálhat a Bernstein és Bebel által kiadott, hézagos Marx–Engels-levelezés, aminek anyagát „propagandisztikus tekintetből” válogatták és kiigazították. A. BEBEL und Ed. BERNSTEIN (szerk.): *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx 1844 bis 1883*. 4 Bde. Stuttgart, 1913. Lásd erre egyenként és a levéltári anyagra támaszkodva: MEGA². III/9. 657–666. Idézet a 664. oldalról.

¹³ Lásd Volker KÜLOW–André JAROSLAWSKI (szerk. és az életrajzi esszé szerzői): *David Rjazanow. Marx-Engels-Forscher, Humanist, Dissident*. Berlin 1993. Lásd ezen kívül a legújabban kiadott dokumentumokat: *Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941)*. Berlin, Hamburg, Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 3.

¹⁴ Siegfried BAHNE: Zur Geschichte der ersten Marx/Engels-Gesamtausgabe. In: Hans-Peter HARSTICK–Arno HERZIG–Hans PELGER (szerk.): *Arbeiterbewegung und Geschichte. Festschrift für Shlomo Na'aman zum 70. Geburtstag*. Trier, 1983. Schriften aus dem Karl-Marx-Haus Trier. 29. 146–165.

Engels-kutatás számára objektív *alapot* adjunk, vagyis Marx és Engels teljes szellemi hagyatékát áttekinthető rendszerben, megbízhatóan reprodukáljuk.”¹⁵ Rjazanov ezzel életre hívta az első Marx–Engels Összkiadást (az úgynevezett „első MEGA”), amelynek negyven kötetét három részre tervezte felosztani. Nem csupán a pártpolitikai szempontból kívánatos munkákat, hanem az egész hagyatékot közzé kívánta tenni. Már ezt megelőzően is százával publikálta Marx és Engels ismeretlen, az amerikai polgári sajtóban közölt cikkeit és ezt szándékozott tenni Marxnak a *Tőkéhez* készített vázlataival is, hogy „közvetlenül az eredeti anyag legyen felhasználható”.¹⁶ Arra törekedett, hogy a MEGA korai filozófiai írások feldolgozásával dokumentálja, miként gyökerezik a marxi gondolat a német idealizmus filozófiájában. A *Gazdaságfilozófiai kéziratok* és a *Német ideológia* valóban itt jelent meg először. Mindazonáltal Rjazanov nem jutott messzire. 1927-ben látott napvilágot az első MEGA első kötete, Rjazanovot azonban 1930-ban kizárták a pártból, és munkatársaival – köztük Lukács Györggyel – együtt eltiltották a munkától.¹⁷ 1938. január 21-én a Szovjetunió elárulásáért halálra ítélték és kivégezték. Az első MEGA-ból összesen 11 kötet, köztük levelezés jelent meg, Rjazanov leváltása után ortodox kommunista irányítással, mielőtt a vállalkozás 1935-ben véglegesen megszakadt.

Miként folytatódott Marx műveinek publikálása?¹⁸ Az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézete újra saját kezébe vette az ügyet, és 1966-ig két orosz nyelvű kiadást tett közzé. Különösen jelentős a második *Szocsinenyija*, amely 1954 és 1966 között 39 kötetben és egy pótkötetben látott napvilágot. Mindaddig ez volt Marx és Engels írott örökségének legteljesebb kiadása, orosz nyelven először. Ehhez jön még az a kevésbé ismert tény, hogy a német nyelvű MEW (éppúgy 39 kötetes), amelyet a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő német Marxizmus–Leninizmus Intézete adott ki, tartalmában, felosztásában és a kiadás elveit tekintve ezen az orosz kiadáson alapul.¹⁹

¹⁵ David RJAZANOV: Vorwort zur Gesamtausgabe. In: MEGA¹. I/1 k. Frankfurt a. M. 1927. XXII.

¹⁶ Rjazanow. *Marx-Engels-Forscher*. I. m.

¹⁷ A tisztogatásokra a MEI-ben már 1931-ben sor került, amit a későbbi munkák kétségtelenül igazolnak. Ezt követően az első MEGA elsősorban a „németországi fasiszta diktatúra megteremtésének” esett áldozatául. Lásd erre vonatkozóan Rolf DLUBEK: Frühe Initiativen zur Vorbereitung einer neuen MEGA (1955–1958). In: Carl-Erich VOLLGRAF–Richard SPERL–Rolf HECKER (szerk.): *Zur Kritik und Geschichte der MEGA²*. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2., Hamburg, 1992. 43–55. Az idézet helye 43.

¹⁸ Erre részletesebben kitér Richard SPERL: Marx-Engels Editionen. In: Rüdiger NUTT-KOFOTH–Bodo PLACHTA (szerk.): *Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel Editions-geschichte*. Tübingen, 2005. 329–360.

¹⁹ MEW. 1–39. k., Berlin, 1956–1968. 1–4. pótk. Berlin, 1967–1989.

Az 1956 és 1968 között (tehát minden esetben az orosz kiadás után két évvel) publikált MEW-kötetek összesen többmillió példányszámot értek el, és ma is használják őket.

Kiadói szemszögből a MEW ellentmondásos. Egyfelől a kiadás megfelel a tudományos kiadás azon igényének, hogy közzé tegyen *minden* lezárt munkát, írást és cikket, *válogatást* a kéziratokból és vázlatokból, valamint Marx és Engels *minden* levelét. A MEW 1700 írást tartalmaz, beleértve néhány addig ismeretlen munkát és 4170 levelet, köztük első ízben Marx és Engels harmadik személyekhez írott leveleit.²⁰ Egyfelől a kiadás nagyjából átfogó szövegtörzset kínál. Másfelől azonban a „proletariátus kapitalista rabszolgaság elleni harcához szellemi fegyverzetet” kellett szolgáltatnia, amint az az első kötet reálszocialista harci prózában megfogalmazott előszavában áll. A MEW ennél fogva a szocialista gondolatvilág kánonjának építését kellett szolgálja, és éppen ez akadályozta a művek adekvát bemutatását. Ezen az alapon beválogattak és kihagytak szövegeket. Ez történt a *Marxhoz és Engelshez* intézett összes levéllel, politikai írásokkal, mint például Marx *Revelations on the diplomatic history in the 18th century*²¹ című művével, mindenekelőtt azonban a korai filozófiai munkákkal, mint a *Gazdaságfilozófiai kéziratok*. Ez először kimaradt, és csak sok évvel később, a keleti blokkot is átfogó tiltakozásokat követően, egy pótkötetben került kiadásra.

Másodszor pedig, és ennek jelentőségét még nehezebben megítélhető, az ideológiai és politikai indíttatású értelmezési előírások könnyen téves kommentárokhöz vezettek. Vagyis *megakadályozták Marx–Engels műveinek megfelelő elhelyezését történeti összefüggéseikben*. Egy érdekes példája ennek, hogy a sértett orosz nemzeti önérték nem engedte Engels hadtudományi munkáinak megérdemelt dicséretét.²² A hasonló értelmezési előírások jelentőségét alább a *Német ideológia* példáján mutatom be.

A Marx műveivel kapcsolatos ideologikus eljárásnak létezett nyugati megfelelője is. Nyilvánvalóan politikai jelentősége volt, hogy sem a Szövetségi Köztársaságban, sem bármelyik másik országban – például Hollandiában, ahol hagyatékának nagy részét őrzik, vagy Nagy-Britanniában, ahol életének jelentős hányadát töltötte – nem kezdett egyetlen

²⁰ Richard SPERL: i. m. 18. jegyzet.

²¹ Engels pánszlávizmusról írott tanulmányai is kimaradtak. Ezek a MEGA². I/14. kötetében (Berlin, 2001) találhatóak.

²² Az amerikai *New American Encyclopedia* számára készített írásaiban „egyoldalúan ítélte meg a borogyinói csatát és például *Barclay de Tolly* című írásában, I. M. Kutuzov, a nagy orosz hadvezér szerepét lekicsinylette”. Az „orosz hadművészet” torz előadása „nyugat-európai történészek tendenciózus munkáin alapult”, melyekre Engels is kénytelen volt támaszkodni. MEW. 14. k. XIII. és 746. skk.

intézmény sem átfogó szövegkritikai kiadásba. Marxot, „a 19. század legnagyobb szellemi erejét”²³ így kizárták a klasszikusok (mindig újra meghatározandó) kánonjából. Ezzel az NDK-ban született MEW így Nyugaton is sztenderd munkává válhatott, még Iring Fetcher kitűnően válogatott és kiválóan kommentált, 1966 óta folyton megjelentetett négykötetes tudományos kiadásához is. A Szövetségi Köztársaság legterjedelmesebb, a Cotta Kiadó által az 1960-as évek elején készített hét-kötetes tudományos kiadásában is panaszolta a szerkesztő, Joachim Lieber, hogy „még mindig hiányzik a Marx–Engels összkiadás”, és így a szövegek kiválogatása során a MEW-re és az első MEGA-ra kellett támaszkodnia.²⁴ Egyébként Lieber saját munkáját a keletnémet kiadás kiigazításának tartotta. Míg keleten Marx és Engels munkásságának egységét hangsúlyozták, Lieber az ismert eltávolodásra helyezte a hangsúlyt, és tisztán Marx-kiadást készített, sőt ehhez a keletnémet kiadásokból addig hiányzó politikai-történeti írásokra koncentrált, mint a fent említett, a MEW-ből kimaradt *Revelations...* és a korai filozófiai írások.²⁵ Ilyen módon a Marx–Engels-kiadás folyton a politika ütközőzónájába került.²⁶

Közben, különösen az NDK-ban, újra és újra kísérlet történt a Rjazanov által elkezdett kritikai összkiadás folytatására vagy újratekésítésére. A hatvanas években sikerült Ulbrichtot megnyerni, hogy a „német nép legjobb fiainak”,²⁷ ahogy akkoriban hívták őket, ilyen módon emléket állítsanak. Ulbricht ebben az ügyben még Hruscsovnak is írt.²⁸ Moszkva azonban szkeptikus volt: az ideológiai kánon alátámasztásához szükséges szövegeket már közzétették. Ezen túl Moszkva megtiltotta a „kritikai” jelleg bármiféle megjelenítését, még egy történeti-kritikai kiadás címében is, végül nem fogadták el, hogy – Marx és Engels minden jelentősége mel-

²³ Werner BLUMENBERG: *Karl Marx in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Reinbek, 1962. 7.

²⁴ Karl MARX: *Werke, Schriften, Briefe*. Szerk.: Peter FURTH–Hans-Joachim LIEBER. Stuttgart, 1960–1964. Az idézet helye I. k. 989.

²⁵ Dt.: Enthüllungen zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrhundert. In: Karl Marx: *Politische Schriften*. 2. k. 727–832.; Karl MARX: *Werke, Schriften, Briefe*. I. m. III/2. k.

²⁶ Erre nézve lásd Jürgen ROJAHN átfogó értékelését: Edition im Spannungsfeld von Politik und Wissenschaft (Marx/Engels). In: Hans-Gert ROLOFF (szerk.): *Die Funktion von Editionen in Wissenschaft und Gesellschaft. Ringvorlesung des Studiengabiets Editionswissenschaft an der Freien Universität Berlin*. Berlin, 1998. 133–204.

²⁷ Előszó a német kiadáshoz. MEW. 1. k. IX.

²⁸ Lásd Rolf DLUBEK: Frühe Initiativen. I. m. 17. l.j. Uő: Die Entstehung der zweiten Marx-Engels Gesamtausgabe im Spannungsfeld von legitimatorischen Auftrag und editorischer Sorgfalt. *MEGA-Studien*, 1994/1. 60–106.

lett – a tervezett összkiadás kétszer annyi kötetből álljon, mint Lenin műveinek kiadása. Kétségek jelentkeztek a bomlasztó „akadémizmus” és a relativizáló historizmus kapcsán is. Legfeljebb egy politikai tudományos kiadáshoz járultak volna hozzá. Tíz évig tartó tárgyalások után kezdődhetett el egy új Marx–Engels Összkiadás német–szovjet presztízsállalkozásként: 1975-ben jelent meg a „második” MEGA első kötete. A kiadást – amelyet nem lehetett történeti-kritikainak nevezni, de az alapjául szolgáló kiadási elvek szerint mégis az volt – 165 kétrészes kötetre (a szövegkiadás és a kritikai apparátus mindig külön kötve) tervezték, négy részlegre osztva:

- I. Művek, cikkek, vázlatok (35 kötet)
- II. *A tőke* és előmunkálatai (15 kötet)
- III. Levelezés, most már a hozzájuk intézett levelekkel (40 kötet)
- IV. Kivonatok, további kéziratok és széljegyzetek (75 kötet)

Az előkészületek során már 1972-ben egy próbakötetben nyilvános vitára bocsátott kiadási elvek modern újgermanisztikai kiadási elveken alapultak, és a szakma, Keleten és Nyugaton is, pozitívan fogadta azokat.²⁹ A kiadás a következő alapelvek szerint alakult:³⁰

1. Teljesség és az eredeti nyelv megtartása. Csak így zárható ki a tendenciózus válogatás. Egy mű minden fennmaradt változatát azonos értékűnek kell tekinteni.
2. Az egyes részlegeken belül a szövegek szigorú kronologikus rendje.
3. Saját szövegalkotás az eredeti hűségessé visszaadásával, az alapul szolgáló szövegeknek megfelelően, ortográfiájuk és a központosítás megtartásával. A szövegek nem megváltoztathatóak. A szerkesztői beavatkozást jelölni kell.
4. A szöveg keletkezésének teljes körű bemutatása úgy a kézírásos, mint a nyomtatott változatoknál. (Ez különösen a weimari kutató- és emlékhely, de a szovjet fél esetében is ellenállásba ütközött, mert ragaszkodtak hozzá, hogy „az egyes dokumentumok keletkezésnek bemutatása” nem a szövegkiadás feladata.)³¹
5. Végül a szöveg átfogó és eligazító lezárása a keletkezés, a fennmaradás bemutatásával, magyarázatokkal és mutatókkal.

²⁹ Karl MARX–Friedrich ENGELS: *Gesamtausgabe*. (MEGA²) Proband. Editionsgrundsätze und Probestücke. Berlin, 1972. A próbakötet nemzetközi visszhangjáról ROLF DLUBEK: Die Entstehung. I. m. 28. jegyzet, 87–91.

³⁰ Richard SPERL: Marx-Engels Editionen. I. m. 18. jegyzet.

³¹ ROLF DLUBEK: Die Entstehung I. m. 89. 28. jegyzet.

Berlinben és Moszkvában, valamint egyetemi munkacsoportokban kb. 150 szerkesztő foglalkozott a feladattal, így a MEGA² a legnagyobb közös német–szovjet vállalkozás volt a bölcsészettudományok területén.

Mindazonáltal a kiadás továbbra is a párt ügye maradt – kiadóként az NSZEP és az SZKP Központi Bizottságai mellett működő marxizmus–leninizmus intézetek szolgáltak –, ezért ez a mű sem politikai előírások nélkül készült. Nem csak „Leninnek a marxizmus születéséről, alakulásáról és legfontosabb fejlődési állomásairól szóló fejtegetései [kellett hogy] vezessék a kiadókat”,³² erre szolgáltak a kötetek bevezetői és a kommentárok, amelyek a kiadott szövegek teleologikus vonatkozási rendszerét is fenntartották. A szövegkiadási apparátus más részeit is rosszallóan szemlélték, így a tizedik kötet utáni köztes értékelés során még „a kommentárok tiszta pártos érvelésének erősítését” javasolták.³³ A tárgymutatókban egyenesen visszajára fordult a kiadás történeti-kritikai jellege, amikor szóba került, hogy tartalmazniuk kell a szerzők fogalomkészlete helyett „mindenekelőtt a marxizmus minden elméleti és politikai fogalmát”.³⁴ A személynevek mutatója is politikai minősítésre szolgált. A pártpolitikai irányultság megakadályozta, hogy a kommentárok a megfelelő kutatási eredményeken alapuljanak, mivel nem marxista munkákat nem lehetett figyelembe venni.

A politikai beavatkozás mindezekén túl kiterjedt a szövegek prezentálására is. Például a kronologikus rendszerezés elvét már az első kötetben sem tartották be, amikor azok a szövegek, melyek révén „Marx kora elméleti és politikai küzdelmeibe bekapcsolódott”³⁵ demonstratív módon a kötet elejére kerültek, és ilyen módon kiemelt szerepet kaptak. A IV/2 kivonatokat tartalmazó kötetben a német közgazdászokról (Schütz, List, Oslander) készített korai marxi tanulmányokat a később keletkezett, de elméletileg kidolgozottabb, angolokat és franciákat (Smith, Ricardo, Destutt de Tracy) tárgyalók után találjuk.³⁶ Más estek-

³² Vorwort zur Gesamtausgabe. MEGA². I/1. k. 28.

³³ Erich KUNDEL–Alexander MALYSCH: Bilanz und Perspektiven. Ein Bericht der Sekretäre der Redaktionskommission über die Herausgabe der Marx-Engels-Gesamtausgabe nach dem Erscheinen der ersten zehn Bände. *Marx-Engels-Jahrbuch* 4. 1981. 263–305. Az idézet helye: 290.

³⁴ Erich KUNDEL–Alexander MALYSCH: i. m. 291.

³⁵ MEGA². I/1. k. 81.

³⁶ A besorolás kérdései semmiképpen sem mellékesek. Ezt mutatja Jürgen Rojahn érdekes hipotézise, miszerint Marx gazdasági tanulmányait kezdetben a „visszamaradott” németek filozófiai bírálatának keretei közt kezdte el, és nem törekedett kezdettől fogva a polgári társadalomnak a politikai gazdaságtan eszközeivel történő elemzésére. Jürgen ROJAHN: Die Marxschen Manuskripte aus dem Jahr 1844 in der neuen Marx–Engels–Gesamtausgabe. *Archiv für Sozialgeschichte*. XXV. 647–663., különösen 658.

ben a kéziratok kronologikus-keletkezéstörténeti besorolását még kiegészítette a „művek” logikai-szisztematikus rekonstrukciója.³⁷ „A *tőke* és előmunkálatai” számára elkülönített részleg is megfelelt annak a mindenhol hangoztatott felfogásnak, hogy A *tőke* Marx „fő műve”, tekintet nélkül annak az előbbieken bemutatott töredékes jellegére, amelyet elhallgattak. A harmadik részlegben elkülönítve szerepelnek a Marxhoz és az Engelshez intézett levelek.³⁸ A szövegek prezentálása során a korrektúra – kijavítva az úgynevezett szakmai hibákat és egységesítő jelleggel – beavatkozott Marx írásmódjába. Ezzel nem csupán az olvashatóságot segítette, hanem sokszor véglegesen kidolgozott, Marxtól származó szövegek létét sejtette, különösen amikor kivonatokat és kéziratoss anyagot tettek közzé. Végül emlékeztetni kell arra, hogy alkalmasszerűen leállították kellemetlen szövegek megjelenését. Ilyen cenzúra működött Marx Oroszországot bíráló az 1863–1864-es lengyel felkeléssel kapcsolatos kéziratainak a kiadása során. Ezek publikálása elkezdődött, de 1981-ben, a lengyel Szolidaritás sikerei nyomán, leállították.

Végül a MEGA² történeti-kritikai kiadása is a politika elsőbbségének jegyében született. Ez világos volt abból is, hogy amikor 1989-ben mind a berlini, mind a moszkvai pártintézetet bezárták, a kiadás munkái is leálltak. Addig 40 kötet jelent meg, és nyilvánvalóan ismét kudarcba fulladt Marx összes írásának autentikus formában történő közzététele.

A kilencvenes évek elején három lehetőség állt fenn a MEGA² kapcsán: a kiadás félbeszakítása, teljes újrakezdés és folytatás módosított alapelvek mentén. A félbeszakítás lehetőségével szemben számos tudós, főként külföldiek folytatást szorgalmazó felhívása állt, vagyis a marxi gondolkodás egyetemes érvényessége. A teljes újrakezdésre annyiban nem volt szükség, hogy a Dieter Heinrich vezetésével elkészített szakvélemény megállapította, hogy a „kiadás magas színvonalon történt”,³⁹ így végül a módosított alapokon történő folytatás mellett döntöttek.

A MEGA² újjászervezése négy lépésben történt.⁴⁰ Az első lépést az intézményes újrendezés jelentette, a Nemzetközi Marx–Engels Alapítvány (IMES) létrejötté, amszterdami székhellyel. Ennek célja „tisztán tuda-

³⁷ Például a *Gazdaságfilozófiai kéziratok* (MEGA². I/2. k.) és a *Természet dialektikája* (MEGA². I/26. k.) esetében.

³⁸ Jóllehet már az első MEGA esetében is tervezték egy külön részleget A *tőkének*, azonban ezt sokkal visszafogottabban (és találójában) „Marx fő közgazdasági művének” minősítették. MEGA¹. I/1. k.

³⁹ Dieter HEINRICH: Die Marx-Engels-Gesamtausgabe in der Akademieforchung. *Akademie-Journal*. Mitteilungsblatt der Konferenz der deutschen Akademien der Wissenschaften. 1993/2. 20.

⁴⁰ Jürgen ROJAHN: Und sie bewegt sich doch! Die Fortsetzung der Arbeit an der MEGA unter dem Schirm der IMES. *MEGA-Studien*, 1994/1. 5–31.

mányos alapon és politikától függetlenül” folytatni a Marx–Engels Összkiadás munkáit, és azóta ez a MEGA² kiadója.⁴¹ A kiadás irányelveinek megújítása érdekében 1992-ben nemzetközi szövegkiadói konferenciára Aix-en-Provence-ban került sor. Még erősebb szövegűség, a felhasznált szakirodalom pontos megjelölése és a kommentárok szigorú világnézeti semlegessége jelentette az elvek lényegét.⁴² Ezzel összefüggésben sor került a vállalkozás terjedelmének csökkentésére is, 165 két-részes kötetről 114-re. Végül a könyvkiadó is megváltozott, a pártközeli Dietz helyett az Akademie Verlag vette át.

A kiadás munkálatait 1994-ben egy kis létszámú kollektíva a Berlin Brandenburgeri Tudományos Akadémia keretei közt kezdte újra. A MEGA ezzel története során először lelt otthonra egy német akadémián. Innen koordinálják az egyes munkacsoportok tevékenységét Moszkvában, Amszterdamban, Trierben, Olaszországban, Dániában és Japánban, ahol egy-egy kötetten dolgoznak. 1998-ban jelent meg az első, már az új szövegkiadási alapelvek szerint készített kötet, amely komoly figyelmet keltett, és amelyről a *Die Zeit* a következőképpen írt:

„A MEGA a legszorosabb értelemben évszázados vállalkozás, kezdete, kudarca majd feltámadása paradigmaticus módon tükrözi a 20. század történelmi tragédiáit. Amikor [...] befejeződik, pontosan száz év telik majd el, ennyi időre lesz szükség, hogy Marx és Engels műveit az olvasóközönség eredeti formájában, vagyis cenzúrázatlanul, megismerhesse.”⁴³

Azóta még kilenc kötet jelent meg a MEGA² minden részlegéből,* ezeket tízezres példányszámban az egész világon forgatják. 2005 februárjában, Bonnban mutatták be az összesen ötvenedik kötetet.⁴⁴ Ennyit Marx munkáinak kiadástörténetéről.

* 2009 végéig összesen 16 kötet. – *A ford.*

⁴¹ Az idézet az IMES alapszabályaiból való. Az IMES tagintézei: Institut für Sozialgeschichte (IISG, Amszterdam), Historische Forschungsinstitut der Friedrich Ebert Stiftung, a Berlin-Brandenburgeri Tudományos Akadémia, Orosz Állami Politika- és Társadalomtörténeti Levéltár. A titkárság székhelye 2000 óta a Berlin-Brandenburgeri Tudományos Akadémia. A szervezetet és a MEGA² mindenkori állását részletesen bemutatja honlapjuk: <http://www.bbaw.de/bbaw/Forschung/Forschungsprojekte/mega/de/> (megnyitva 2010. április 27.)

⁴² A szabályok könyv formájában megtalálhatóak: *Editionsrichtlinien der Marx-Engels Gesamtausgabe* (MEGA). Kiadja az Internationalen Marx–Engels Stiftung, Berlin, 1993.

⁴³ Hans Martin LOHMANN: Säkulares Unternehmen. Ein Überfälliger Akt historischer Gerechtigkeit: die Fortsetzung der Marx–Engels-Gesamtausgabe. *Die Zeit*, 1999. február 25.

⁴⁴ Herfried MÜNKLER (Die Aktualität des Karl Marx – Marx gegen den Marxismus gelesen), Bertram SCHEFOLD (Das Kapital Band 3: Ausgangspunkt von Wegen und Irrwegen des ökonomischen Denkens im 20. Jahrhundert) és Izumi OMURA (Der Beitrag japanischer Wissenschaftler zur Fertigstellung der MEGA) ünnepi előadásait tartalmazza In Beatrix BOUVIER (szerk.): Karl Marx. Neue Perspektiven auf sein Werk. Bonn, 2005. (*Gespächskreis Politik und Geschichte im Karl-Marx-Haus*, 2. szám.)

Tanulmányom második részében röviden vázolólok a helyreállított MEGA² köteteinek várható, vagy már meglévő intellektuális hozzáadékát. Előljáróban még egyszer ki kell emelni, hogy éppen filológiai magja volt az, ami a MEGA² egykori politikai vállalkozását átmentette a korszakváltáson is. Ennyiben annak filológiai magját 1990 után csak kevésbé kellett átgondolni, viszont a filológia elsőbbségét konzekvensen érvényre kellett juttatni. Új volt ezzel szemben a kiadási munka depolitizálása, különösen a kommentároké. A korábbi, politikailag motivált teleologikus magyarázat- és kiadási kötelezettség helyébe Marx munkáinak következetes történeti értelmezése lépett. Ez olyan szellemi kontextualizálást jelent, amely Marx gondolatait *saját* korának problémái és kérdései között helyezi el.⁴⁵ Milyen új perspektívák adódnak ebből Marx munkáira? Ezt néhány, az újabban megjelent kötetekből vett példa illusztrálhatja.

Az első részleg, a „Művek” kapcsán a már említett *Német ideológiához* szeretnék visszatérni. Ez a MEGA² I/5. kötetében immár nem befejezett műként szerepel. A szövegszerző bizonyítékok igazolják, hogy sem 1845 elején, sem őszen nem tervezték a kétkötetes *Német ideológia* megírását. Marx és Engels inkább a Hegel utáni filozófia kritikáját kezdte meg egy Bruno Bauer elleni cikkel, amelynek vázlata a fennmaradt eredeti kéziratokból részben rekonstruálható volt. Éppen ezért először mindazokat a vázlatokat, jegyzeteket és tisztázat-töredékeket, melyek az eddigi kiadásokban a kiadó hipotézisének megfelelően egy „I. Feuerbach” című fejezetbe összevontan szerepeltek, most önálló szövegrészekként jelentették meg úgy, ahogy a szerzők hátra hagyták. Ezek egy előzetes szöveggözlés részeként már most is hozzáférhetőek.⁴⁶ Ezzel szemben a korábbi kiadásokat főként az a politikai szándék vezette, hogy a történelmi materializmus rendszerezett kifejtését igazolják a *Német ideológiában*. Így a MEW-kiadás előszavában az szerepel, hogy Marx és Engels a *Német ideológiával* „befejezték [...] a történelmi materializmus kidolgozását”, és „annak alapvető vezéreszméit első alkalommal ennek a munkának az első szakaszában fejtik ki részletesen”.⁴⁷ Azonban

⁴⁵ Gerald HUBMANN–Herfried MÜNKLER–Manfred NEUHAUS: „... es kömmt darauf an, sie zu verändern”. Zur Wiederaufnahme der MEGA. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 2001/2. 299–311.

⁴⁶ Karl MARX–Friedrich ENGELS–Joseph WEDEMAYER: Die Deutsche Ideologie. Artikel, Druckvorlage, Entwürfe, Reinschriftenfragmente und Notizen zu I. Feuerbach und II. Sankt Bruno. In: *Marx-Engels-Jahrbuch 2003*. Berlin, 2004. A *Német ideológiához* kapcsolódó összes szöveg kiadására a MEGA² I/5. kötetében kerül sor. (Ennek munkálatai jelenleg is folynak a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémián. – *A ford.*)

⁴⁷ Az idézetek a *Német ideológia* MEW kiadásának előszavából valók. (MEW. 3. k. VI–VIII.) Hasonló körkörös érveléssel – hiszen miként határozhatta volna el Marx és Engels már előzetesen, hogy a dialektikus és történelmi materializmushoz hasonló világtörténelmileg új elméletet dolgoz ki? – helyezték más köte-

sem a szerzők ezen szándéka nem igazolható,⁴⁸ sem egy kerek mű megalakítása. Marx és Engels kéziratcsomója közismerten nem jelent meg, hanem, mivel Marx kijelentése szerint a „fő cél” „önmaguk megértése” volt, „az egerek harapós kritikájának” adták át.⁴⁹ A MEGA² keretében, új, filológiai jellege alapján nem rendezik össze vagy folytatják azt, amit a szerzők nem fejeztek be.

A Marx műveibe történő filológiai beavatkozásnak azonban semmiképpen sem kell pusztán dekonstrukciós jellegűnek lennie, éppenséggel lehet rekonstrukció is. Így a I/14. kötetben, amely Marx és Engels újságírói munkáit gyűjti össze 1855-ből – mintegy 200 újságcikkről, főként a *New York Tribune* számára írottakról van szó –, 21 új, részletes szerző-elemzés révén Marx és Engels munkájaként azonosított írás is bekerült.⁵⁰ Megfordítva, sikerült a korábbi kiadásokban az ő nevük alatt újraközölt cikkek szerzőségét egyértelműen cáfolni.⁵¹ Ez azonban azt is jelenti, hogy munkásságuk a szövegkiadói filológia révén mindig új körvonalat kap.⁵²

A II. részlegében, „*A Tőke* és előmunkálatai”, az új MEGA² többé már nem a „fő művet” szuggerálja, hanem arra korlátozódik, hogy Marx alapul szolgáló kéziratait, Engels szerkesztői kéziratait és a második és

tekben is teleologikus kontextusba az egyes szövegeket. Hasonló megfogalmazás található az első pötököt előszavában is, amelyben végül a *Gazdaságfilozófiai kéziratok* megjelentek 1968-ban. S ahogy a *Német ideológia* már magában foglalta a *Proletariátus diktatúrája* tanításának csíráját (MEW. 3. k. VIII.) ugyanilyen fordított módon „Marx és Engels korai munkáit helyesen értelmezni” csupán a „*Kommunista kiáltvány* és *A tőke* valódi ismerete” valamint a mozgalom más alapvető műveinek alapján lehet. (MEW. 1. pötök. VII.)

⁴⁸ Marx csupán arról beszél, hogy – ő és Engels – megkezdte nézetük „közös kidolgozását a német filozófia ideologikus elemeivel szemben” azért, hogy „leszámoljanak egykori filozófiai meggyőződésükkel”. KARL MARX: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Erstes Heft. Vorwort. MEGA². II/2. k. 102. skk.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ KARL MARX–FRIEDRICH ENGELS: *Werke, Artikel, Entwürfe. Januar bis Dezember 1855*. MEGA². I/14. k. Tartalmi szempontból Marx újságírói munkái a brit parlamentarizmus differenciált magyarázatát mutatják, amit a kutatásnak még értékelnie kell.

⁵¹ KARL MARX–FRIEDRICH ENGELS: *Rußlands Drang nach Westen. Der Kriemerkrieg und die europäische Geheimdiplomatie im 19. Jahrhundert*. Lothar RÜHL utószavával. Zürich, 1991. A kötetben kinyomtatott munkák egy része nem Marx és Engels műve. Erre lásd MEGA². I/14. k. 899.

⁵² A *Neue Rheinische-Zeitung* esetében is sikerült a MEGA². I/7–I/9. kötetek kiadási munkálatai során, részletes szerzőelemzéssel további 85 munka esetében Marx és Engels szerzőségét igazolni. Ezzel szemben ebben az esetben is akadtak cikkek, melyeket eddig Marx vagy Engels számlájára írtak, de nem ők a szerzők. Példának okáért igazolódott, hogy az *Affäre Risquon-Tout* című, 13 részes, 1848. augusztus 12. és szeptember 3. között megjelent sorozat nem Engels, hanem Georg Weerth munkája. (François MELUS: Georg Weerth als Redakteur der „Neuen Rheinischen Zeitung”. Notwendige Autorschaftskorrekturen in Vorbereitung der MEGA² Bände I/7–I/9). *Marx–Engels Jahrbuch 2005*. Berlin, 2006. 174–206.

harmadik kötetek nyomdakész változatait autentikus módon rekonstruálják és egymással összekapcsolják. Részletes mutatók segítségével a nyomdai változatok minden passzusa megfeleltethető Marx egy kézirat-helyének és Engels változtatásai is külön felsorolva szerepelnek. Ezzel a kutatás lehetőséget kap, hogy szakszerűen megítélje, milyen kidolgozottsági állapotban volt *A tőke*. Valami azonban már most kijelenthető: *A tőke* a MEGA² keretében történő megjelenése után többé már nem tekinthető zárt, háromkötetes műnek. A filológiai anyag alapján ajánlatosabb inkább egy töredékesen fennmaradt vázlatról vagy kutatási kéziratról beszélni, miközben főként a harmadik könyvhöz fennmaradt kéziratok azt a benyomást keltik, hogy Marx gondolkodása az 1870-es években új irányt vett. Így például intenzíven foglalkoztatta az USA és pénzügyi növekedési potenciálja.⁵³

A MEGA² IV. részlegében közölt, mindaddig szinte teljesen publikálatlan kéziratok és kivonatok, különösen Marx esetében, a kutatási és tanulmányi érdeklődés enciklopédikus jellegét tükrözik. Az 1999-ben megjelent IV/31. kötet a természettudományi tanulmányok 1877 és 1883 közé eső intenzív korszakát tárja fel. Legterjedelmesebbek a kémiai kivonatok és jegyzetek. Marx kémia iránti érdeklődését korábban úgy tekintették, mint ami csupán az agrokémiára korlátozódott saját közgazdasági elmélete, ezen belül a földjáradék kapcsán. Ezzel összefüggésben pedig különösen Justus Liebig és James Finlay Wir Johnson munkáit érintette volna.⁵⁴ A most közölt anyag azonban Marx átfogó érdeklődését jelzi, mindenekelőtt a részecske- és atomelmélet iránt. Ez még inkább valódi, elkülönülő érdeklődést sejtet korának aktuális természettudományi fejleményei iránt. Ezt erősítik más anyagok is, mint például az igen kiterjedt pszichológiai kivonatok 1876-ból, és az 1878-ból származó, jelenleg kiadás alatt álló, az átírt változatban 1034 oldalnyi geológiai és ásványtani kéziratok. Erre vonatkozóan is feltehető a kérdés, vajon a geológiai kéziratok csupán arra szolgáltak, hogy a történelmi-materialista világnézet természeti-evolúciós alapra helyezték, vagy pedig

⁵³ „Besonderes Interesse an der Wirtschaftlichen Entwicklung der USA”. című rész. Einführung zu MEGA² II/14. k. 451–454. Marx egy levelében még 1880-ban is leszögezte, hogy „éppen ebben a pillanatban is bizonyos gazdasági jelenségek fejlődésük új szakaszába lépnek, vagyis új feldolgozást kívánnak”. F. D. Nieuwenhuishoz írt levél. 1880. június 27. MEW. 34. k. 447. Az ehhez hasonló kijelentések dokumentálják Marx soha véget nem érő kutatási folyamatát és még egyszer világossá teszik, mennyire nem lehet *A tőkét* befejezett fő műként értelmezni. [Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846–1919) a holland parlament első szocialista képviselője.]

⁵⁴ Marx Liebig és Johnston munkáiból készült kivonatait 1851-ből, melyeket a Tőke első kötetéhez és más közgazdasági kéziratokhoz használt, a MEGA² IV/9 kötete közli.

Marx érdeklődése a földtan iránt inkább az enciklopédikus jellegű érdeklődés jele.⁵⁵

Ezen felül módszertani előfeltevéseinek változása is érzékelhető. Még ha nem is megy valaki olyan messzire, mint a kémiai kivonatokat közlő kötet egyik recenzense, aki azt állította, hogy Marx számára a kémia immár átvette a „vezető tudomány” szerepét,⁵⁶ bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Marx természettudományos vizsgálódásai során a dialektikus gondolkodásmódtól az analitikus felé történő elmozdulás figyelhető meg,⁵⁷ szemben Engelsszel, aki mindvégig ragaszkodott a természettudományos felfedezések dialektikus-metafizikus értelmezéséhez.⁵⁸

Noha Marx „munkássága”, akárhogy is nézzen az ki, most alakul ki – még csupán az összkiadás nagyjából fele jelent meg –, már most is egy új Marx-kép rajzolódik ki. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az eddigi, politikai szándékoktól befolyásolt Marx-kiadás rajzolta kép – Marx elsősorban társadalmi forradalmár és politikai gazdaságtani szerző volt – túl szűk volt. Ehhez jön még, hogy egy hibás teleológia vezette: „Marx, mintha sínen gördülne és ismeretlen menetrendet követne, egyik felfedezéstől a másikig sietett, és ebben csalhatatlan iránytűként szolgált a proletariátus melletti állásfoglalása.”⁵⁹ Ezzel szemben Marx immár az

⁵⁵ Erre az utóbbira utal az a tény is, hogy már a fiatal Marxnál is feltűnik a „Geognosia”, mint olyan tudomány, amely a „Föld létrejöttét folyamatként, önmaga megteremtéseként” mutatja be. (MEGA². I/2. k. 273.) A geológia formációfogalom további hatással volt a társadalmi formák marxi terminusára: „Miként a különböző geológiai formák esetében sem kell váratlan, élesen elkülönülő periódusokra gondolni, úgy a különböző gazdasági–társadalmi formák esetében sem.” (MEGA². II/3.6 k. 1972.) Még Vera Zaszulics-hoz írt, 1881-es levelében is újra használta ezt az analógiát: „Éppúgy mint a geológiai formációk esetében, a történelmi formációk esetében is egy egész sor elsődleges, másodlagos, harmadlagos stb. típusról beszélhetünk.” (MEW. 19. k. 386.) Nyilvánvalóan éppen Marx tanulmányainak ez az enciklopédikus irányultsága – és nem egy közgazdaságilag leszűkített megközelítés – tette elemzéseit gyümölcsözővé és termékennyé. Ezt az egyetemes jelleget azonban csak egy ideológiától mentesen dokumentáló, átfogó összkiadás teheti egyértelművé. [Vera Ivanovna Zaszulics (1849–1919) orosz narodnyik, később marxista szerző és forradalmár. 1878-ban merényletet kísérel meg Szentpétervár városparancsnoka ellen. 1900 és 1903 között az *Iszkra* szerkesztőségének tagja. 1903-ban a mensevikekhez csatlakozott, 1917-ben ellemezte az októberi forradalmat. – *A ford.*]

⁵⁶ Michael ENGEL: Wie gingen Marx und Engels an die Naturwissenschaften heran? *Nachrichten aus der Chemie*, 2001 január. 49.

⁵⁷ Marx kései természettudományi tanulmányaira vonatkozóan lásd a MEGA². IV/31. k. bevezetését. 627–650.

⁵⁸ Erre vonatkozóan lásd Engels 1873 és 1882 között keletkezett kéziratait: MEGA². I/26. k.

⁵⁹ Manfred Neuhaus ezzel a képpel foglalta össze a létező szocializmus korábbi Marx-képét. Das MEGA-Unternehmen. Interview mit Prof. Manfred Neuhaus und Dr. Gerald Hubman. *Berliner Debatte Initial*, 2003/1. 86.; Jürgen Rojahn éppen erről a teleologikus értelmezésről mutatta ki már 1985-ben, hogy a MEGA² hibás szövegbesorolásának oka. Jürgen ROJAHN: Die Marxischen Manuskripte. I. m. 662.

egyik utolsó, enciklopédikus igényű tudósnek tűnik – ezzel egyszerre kapcsolódva a felvilágosodás hagyományához és a német idealizmus rendszerszerű gondolkodásához –, akinek munkássága sok tekintetben csupán töredékes maradt, ennél fogva kevesebb megoldást kínál, ám a modernség alapvető problémáival foglalkozott.

Ebbe az irányba mutat az új MEGA² fogadtatása is, mind a szaksajtóban, mind az újságokban nagy érdeklődést keltett. A *Die Welt*től⁶⁰ a baloldali *Tageszeitung*ig üdvözölték a MEGA² felszabadítását a politika alól, az általános hangnemet az utóbbi címadása jelzi: „Filológia és forradalom. Tudományossággal az eredményekért.”⁶¹ Csupán a balszélben, a *Junge Welt*ben bírálta egy kétoldalas, feltűnő cikk a MEGA² filológiai fordulatát, mivel az, mint írták, politikai felhasználhatóságára igen káros.⁶² Itt továbbra is Marx munkásságnak politikai eszközként való megközelítését szorgalmazzák – mintha ez nem történt volna meg elég hosszú ideig. Erre a követelésre, zárszóként, Marx szavaival felelek: „De azt az embert, aki a tudományt egy nem attól magától kölcsönzött (bármilyen téves legyen is az), hanem egy *külső*, attól *idegen* és *távol* *érdekből* átvett állásponthez kívánja igazítani, aljasnak hívom.”⁶³

(Fordította: Egry Gábor)

⁶⁰ Sven Felix KELLERHOF: Die „Deutsche Ideologie“ hat es nie gegeben. Die Marx–Engels Gesamtausgabe setzt auf Textkritik und räumt mit alten Stilisierungen auf. *Die Welt*, 2004. május 12. 28.

⁶¹ *Die Tageszeitung*, 2004. augusztus 14–15. IV. A tudósítás szerzője: Christian SEMLER.

⁶² Uwe-Jens HEUER: Die Umbewertung des Marxschen Denkens. *Junge Welt*, 2004. október 13. 10–11.

⁶³ KARL MARX: Zur Kritik der politischen Ökonomie. (Kézirat, 1861–1863.) 3. rész. Theorien über den Mehrwert. Heft IX. MEGA¹. II/3,3 k. 771.